

“DEVONU LUG`OTIT-TURK” DA TAOM NOMLARINING IFODALANISHI

Muhsinjonova Shirinoy

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO`TAU magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mahmud Koshg`ariyning “Devonu lug`otit-turk” asarida qo`llanilgan taom nomlari xususida to`xtalinib, ular ma`lum guruhga ajratilgan holda tadqiq qilinadi. Oziq-ovqat mahsulotlari nomlarining asarda aks etishi bugungi kunda barchamiz uchun qimmatli manba vazifasini o`taydi. Sababi, tildagi so`zlarning tarixiy ko`rinishi haqida ma`lumotga ega bo`lish asar qiymatini yonada oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so`zlar: Mahmud Koshg`ariy , “Devonu lug`otit-turk”, taom nomlari, guruhlanish, etimologiya, qiymat, tarixiy ko`rinish.

Annotation: This article focuses on the names of dishes used in Mahmud Kashgari's "Devonu lug`otit-turk" and examines them in a specific group. The fact that the names of food products are reflected in the play is a valuable resource for all of us today. This is because knowledge of the historical appearance of words in a language serves to increase the value of the work.

Keywords: Mahmud Kashgari, "Devonu lug`otit-turk", food names, grouping, etymology, value, historical appearance.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется названиям блюд, используемых в «Девону луг`отит-тюрк» Махмуда Кашгари, и рассмотрению их в особой группе. Тот факт, что в спектакле отражены названия продуктов питания, является ценным ресурсом для всех нас сегодня. Это потому, что знание исторического появления слов в языке служит повышению ценности работы.

Ключевые слова: Махмуд Кашгари, «Девону луг’отит-турк», названия блюд, группировка, этимология, значение, исторический облик.

Mahmud Koshg`ariyning “Devonu lug`otit-turk” asari tildagi lug`atlar jamlanmasi hisoblanib, uni ulkan xazina deb atasak, aslo mubolag`a bo`lmaydi. Sababi, ushbu xazinadan tildagi deyarli barcha so`zlar – taom nomlari, harbiy atamalar, tarixiy shaxslar, xalq og`zaki ijodining yuksak namunalari o`rin olgan bo`lib, ularni tadqiq etish bugungi kun oldida turgan dolzarb masalalardan biri sanaladi. Tadqiqotimiz maqsadidan o`rin olgan ushbu asardagi taom nomlarini o`rganish masalasi bizga taom nomlarining tarixiy ko`rinishlari, ularning turli xalqlarda turlicha nomlanishga ega ekanligi hamda bugungi va qadimgi tildagi taom nomlari borasidagi tafovut va o`xshatishlar haqida ko`plab ma`lumotlarga ega bo`lishga imkon berdi. Uyg`ur olimi Xo`ja Ahmad Yunus aytganlaridek: “X asrdan XII asrgacha bo`lgan oraliqda o`tgan Qoraxoniylar sulolasining gullagan iqtisodiy va yuksak madaniy hayotining mahsuli bo`lgan bu asar (turkiy xalqlarning) shu vaqtdagi va undan ilgari yeyish-ichish madaniyatini tadqiq qilishga asoslangan muhim manba hisoblanadi”[4]. Darhaqiqat, ushbu ensiklopedik asarda taom nomlariga xos bo`lgan ko`plab so`zlar o`rin olgan bo`lib, ularning ma`lum xalqlarda boshqa nom bilan, yana boshqa millatlarda boshqacharoq nom bilan yuritilishi, taom tayyorlanish usul va uslublari, oziq-ovqat mahsulotlarining tayyorlanish jarayonlari haqida batafsil ma`lumot berilgan. Mahmud Koshg`ariyning ushbu asarida turkiy xalqlar taomlariga alohida urg`u beriladi. Unda aytilishicha, turkiy xalqlar taomlari turli-tuman bo`lib, ularning o`ziga xos o`xshash jihatlari taom va uning tayyorlanish uslubida ham o`zining yorqin ifodasini topgan. Mahmud Koshg`ariyning taomlar haqida jamlagan ma`lumotlaridan shuni ham anglash mumkinki, o`troq hayot tarzini kechiruvchi turkiy xalqlarning asosiy taomi dehqonchilik mahsulotlaridan, don, meva va sabzavotlardan tashkil topgani oydinlashadi. Ko`chmanchi turkiy qabilalarning esa asosiy taomlari sifatida sut va go`sht mahsulotlari keltiriladi. Bundan tashqari, ushbu asarda taom tayyorlashda ishlatiladigan uskuna nomlari haqida to`xtalangan bo`lib, bu bizga Qoraxoniylar davridagi taom tayyorlashda ishlatilgan buyumlarning nomi haqida bilim hosil qilishga yordam beradi.

Mahmud Koshg`ariy “Devonu lug`otit-turk” da aks ettirgan taom nomlari o`ziga xos xususiyatga ega hisoblanib, bugungi kunda nutqimizda keng ishlatilayotgan taom nomlarining asosiy qismi Qoraxoniylar davriga borib taqalishiga guvoh bo`lishimiz mumkin[3-]. Oziq-ovqat nomlarining maxsus nomlar bilan atalishi, ularning kundalik yoki marosimlarga oid ekanligi ushbu asarda yaqqol ak etgan. Xususan, taom nomlarining o`ziga to`xtaladigan bo`lsak, ya`ni taomlar faqat “taom”, “oziq-ovqat” deya nomlanganmi yoki bundan tashqari ham o`zining maxsus nomlariga egami – bularning barchasiga ushbu dissertatsiyamiz orqali javob topishga harakat qilamiz.

Asarda taom nomlarining ifodalanishi turfa xillikni kasb etishi bilan birgalikda bizga o`sha davr nutqiy madaniyatidan ham darak beradi. Xususan, Qoraxoniylar nutqiy madaniyatida taom nomlarining aks etishiga nazar solsak, ularda eski turkiy til elementlariga yaqqol guvoh bo`lamiz. Oziq-ovqat nomlarining “azuq” tarzida ifodalanishi yoki bo`lmasa, shunga yaqinroq ma`no kasb etuvchi “uva” so`zi ham “Devon” leksikasidan joy olgan. “Uva” so`ziga asarda quyidagicha izoh beriladi: “bir turli taom” – bu so`z “burdaladi”, “uvatdi” ma`nosidagi uvdi fe`lidan yasalgan[3]. Bundan tashqari, “as” so`zining ham “taom” ma`nosini berishiga guvoh bo`lishimiz mumkin, ushbu so`z dastlab “Oltun yoruq” da qo`llanilganiga guvoh bo`lamiz: “sochig yaglig as” – mazali, yog`li ovqat. “Qutadg`u bilig” da ham “as” leksemi yordamida hosil qilingan birliklar mavjud bo`lib, ular sirasiga quyidagilarni kiritishimiz mumkin: “as baschisi” – bosh oshpaz, “as suv” – taom, “as tat-“ taomni totmoq va hokazolar. “Devon”da “as” so`zi gap tarkibida qo`llanilgan holati ham kuzatiladi: “Er asig tatgandi” – kishi taom bilan lazzatlandi va tilini tanglayiga tegizib lazzat topdi. Bunga izoh tariqasida ushbu so`zning “pishgan osh” ma`nosini anglatuvchi “bisig as” birikmasi bilan ifodalanishi ham asar tarkibidan o`rin olgan holat hisoblanadi[3]. Bundan tashqari, “as” so`zi o`zining qator sifatlovchilariga ham ega, masalan, ciwgin as – to`q tutadigan, semirtiradigan ovqat. Uning “kewgin as” kabi ko`rinishi ham mavjud, ushbu birlik to`q tutmaydigan kuchsiz ovqat, oshga nisbatan qo`llanilib, “ciwgin” ning antonimi hisoblanadi. Yog`i ham, mazasi ham yo`q yovg`on osh “bulg`ama” deb yuritiladi[3].

Turkiy xalqlarda dastlabki tortiladigan ovqat nomi “tutguc” deya yuritiladi[3].

“Devon”da “yem” soʻzi ham “taom, yemak” maʼnosini anglatgan. Ushbu soʻzning asosi “yemoq, isteʼmol qilmoq” maʼnosiga ega “ye-“ feʼli hisoblanadi. Ushbu holatning Turfon matnlariga oʻxshashligini kuzatishimiz mumkin, yaʼni ushbu matnlarda “yem” soʻzi “ichim”(ichimlik) yasalmasi bilan birgalikda “taom va ichimlik” maʼnosini anglatgan. Taʼkidlash lozimki, “Devonu lugʻotit-turk” dagi ushbu yem soʻzining tamoman boshqa maʼnosi ham mavjud, yaʼni unda “ot” soʻzi bilan birgalikda qoʻllanilib(yem ot) “ovqatga solinadigan kashnich, rayhon, yalpiz, zira” kabi maʼnoni anglatgan. “Yem” soʻzining “yam” shaklida “oziq-ovqat” maʼnosini anglatishi “At-tuhfa” asarida kuzatiladi. Biroq bugungi kunda kelib, yem soʻzining maʼnosida biroz oʻzgachalik kuzatilmoqda[3]. “Oʻzbek tilining izohli lugʻatida” da ushbu soʻzga quyidagicha taʼrif beriladi :

1. Hayvonlarga beriladigan gʻalla mahsulotlari va ulardan tayyorlanadigan ozuqa.
2. Qoʻlda boqiladigan qushlarga beriladigan goʻsht.
3. Qarmoqqa yoki tuzoqqa ilintirib qoʻyiladigan goʻsht, chuvalchang va sh.k.

Demak, eski turkiy tilda qoʻllanilgan yem soʻzi va bugungi kunda nutqimizda qoʻllanilayotgan yem soʻzi umuman boshqa-boshqa maʼno anglatmoqda.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Mahmud Koshgʻariyning “Devonu lugʻotit-turk” asari oʻzida taom nomlarini aks ettirishi bilan qimmatli manba vazifasini oʻtaydi. Asar orqali biz taom nomlarining eski turkiy tilda qanday maʼno ifodalashi xususida qimmatli maʼlumotlarga ega boʻlishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Xoʻja Ahmad Yunus. “Turkiy tillar devoni” dagi bayonlardan uygʻurlarning XI asrdagi yemak-ichmak madaniyatiga nazar. // Urumchi, 2005. № 4, 21-b.
2. Mahmud Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. I jild. 126, 159, 444, 445-b "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal - Issue 5 / 2020 ISSN 2181-063X 160 <http://oac.dsmi-qf.uz> 4.
3. M.Koshgʻariy. Devonu lugʻotit turk. III tomlik. T. – 1960. – I tom, 17, 67 betlar.

4. Abdulaxatov N. va boshqalar. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘atit turk” asaridagi leksik birliklar tadqiqi. Toshkent- 2013
5. www.wikipedia.org
6. www.hozir.org
7. www.ziyouz.com
8. www.google.com

